

บทที่ ๒

จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยกับพระพุทธศาสนา

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย โดยมีประเด็นที่สำคัญคือความเป็นมาของจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ความเป็นมาจิตรกรรมฝาผนังในอีสาน และจิตรกรรมฝาผนังกับพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย

จิตรกรรมไทย (Thai Painting) หมายถึง ภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทย ที่แตกต่าง จากศิลปะของชนชาติอื่นอย่างชัดเจน ถึงแม้จะมีอิทธิพลศิลปะของชาติอื่นอยู่บ้าง แต่ก็สามารถ ดัดแปลง คลี่คลาย ตัดทอน หรือเพิ่มเติมจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ ตนเองได้อย่างสวยงาม ลงตัว น่าภาคภูมิใจและมีวิวัฒนาการทางด้านรูปแบบ และวิธีการมาตลอดจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสามารถพัฒนาต่อไปอีกในอนาคต จิตรกรรมไทย จัดว่าเป็นวิจิตรศิลป์อย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผลสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้า เรื่องที่เกี่ยวกับ ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมการแต่งกาย ตลอดจนการแสดงการเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ ของแต่ละยุคสมัยและสาระอื่น ๆ ที่ประกอบกันเป็นภาพจิตรกรรมไทย งานจิตรกรรมให้ความรู้ลึกในความงามอันบริสุทธิ์น่าชื่นชม เสริมสร้างสุนทรียภาพขึ้นในจิตใจมวลมนุษยชาติได้โดยทั่วไป

จิตรกรรมไทย เป็นมรดกทางศิลปกรรมอย่างหนึ่งที่มีคุณค่ายิ่งของไทย มีเอกลักษณ์ของตนเอง ทั้งวิธีการเขียน การใช้เส้นและสี มีคติความบันดาลใจในการสร้างสรรค์ที่แตกต่างไปจากงานจิตรกรรมของชนชาติอื่น จิตรกรรมไทยมีลักษณะลีลาการใช้เส้นและสีเส้นที่อ่อนช้อย นุ่มนวลแสดงให้เห็นฝีมือและจินตนาการของชาวไทยแต่ละยุคแต่ละสมัย ทั้งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ ชีวิตสังคม ขนบประเพณี ระบบกษัตริย์และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี ดังนั้น จิตรกรรมไทย จึงเป็นศิลปกรรมที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษา ให้ทั้งความรู้ทางประวัติศาสตร์ ความเบิกบานใจจากความงดงามและสุนทรียภาพอันสูงส่งที่แฝงอยู่ใน

จิตรกรรมไทย จิตรกรรม คืองานศิลปะสาขาหนึ่ง ที่เรียกว่าจิตรศิลปะ หรือวิสุทธิศิลปะ หมายถึง ศิลปะบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการสรรค์สร้างของจิตรกร ทั้งความคิด ความบันดาลใจ และจินตนาการ จนเกิดเป็นมโนภาพ และด้วยพลังแห่งสมาธิ ฝีมือ ความชำนาญ ความประณีต ความสามารถทางเทคนิค และความศรัทธา ซึ่งช่างเขียนจะถ่ายทอดมโนภาพนั้นให้ปรากฏเป็นรูปธรรม อันจะทำให้ผู้ชมรู้สึกได้โดยทางอินทรีย์สัมผัส ที่ทำให้เกิดความประจักษ์แห่งศิลปะนั้น และมีผลให้จิตใจเป็นสุขในทางคุณธรรม จริยธรรม และสุนทรียศาสตร์ นั่นก็คือ จิตรกรรม เป็นเครื่องมือส่งเสริมให้จิตใจสูงขึ้น^๑ เมื่อกล่าวโดยทั่วไป จิตรกรรมฝาผนังมีความสำคัญหลายประการ แต่หากกล่าวเฉพาะส่วนที่สัมพันธ์กับมนุษย์แล้ว จะมีความสัมพันธ์กับมนุษย์แล้ว จะมีความสำคัญอยู่ ๕ ประการ ได้แก่^๒

๑) จิตรกรรมฝาผนังมีจุดกำเนิดหรือมูลเหตุการณสร้างที่เป็นเหตุเป็นผล

ก. เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนา วรรณคดี และเสริมบารมีพระมหากษัตริย์ ที่ว่าเป็นการยกย่องเชิดชูศาสนานั้น เพราะส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก ส่วนวรรณคดีนั้นเลือกแสดงเฉพาะวรรณคดีที่มีชื่อเสียง เช่น สังข์ทอง สุวรรณหงส์ รามเกียรติ์ เสริมพระบารมีพระมหากษัตริย์ก็เป็นการแสดงเรื่องราวพงศาวดาร หรือภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ คุณธรรมอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อประเทศชาติ เป็นต้นว่าพระนเรศวรมหาราช และพระปิยมหาราช

ข. เพื่อประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร ภาพจิตรกรรมฝาผนังช่วยเพิ่มความสำคัญ ความสวยงามของอาคารหรือสถาปัตยกรรมนั้นให้มีมากยิ่งขึ้น การศึกษาในสมัยโบราณยังไม่มีระบบโรงเรียนสถาบันที่จะให้การศึกษาและความรู้แก่ประชาชนได้คือวัด วัดเป็นศูนย์กลางของวิชาการหลายแขนงมากมายเหลือคณานับ ผู้ถ่ายทอดวิชาการ คือพระสงฆ์ ธรรมเนียมไทยนิยมส่งลูกหลานเข้าไปศึกษาหาความรู้ในวัด โดยการส่งเข้าไปเป็นลูกศิษย์ปรนนิบัติพระอาจารย์ เมื่ออายุครบก็บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุต่อไป การที่กุลบุตรได้อยู่ในวัด

^๑ พระพงศศักดิ์ อภิษฐโว (รุ่งสง), “ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^๒ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า

เป็นเวลานาน ข้อมสัมพันธ์กับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีความโอ้อ่า ทั้งยังมีการประดับตกแต่งด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ข้อมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาภายใต้จิตสำนึก เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ นอกจากจะพบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้ว สิ่งที่ได้พบเห็นอีกอย่างหนึ่งก็คือ “ภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง” ที่มีทั้งเรื่องพุทธประวัติหรือชาดกก็ตามประดับไว้โดยรอบผนัง ก็ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธประวัติยิ่งขึ้น

ค. จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเสริมความงามของอาคารแล้ว ยังใช้เป็นสื่อในการประกอบคำสอนในพุทธศาสนาด้วย คือ เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาเรื่องพุทธประวัติในอดีตแล้ว หันมาชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่เปรียบเสมือนอุปกรณ์การสอน ข้อมทำให้เกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพจน์แต่สิ่งที่บุญกุศลยิ่งขึ้น

ง. เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ เพราะถ้าไม่มีการสร้างจิตรกรรมฝาผนัง ศิลปินก็ไม่โอกาสที่จะแสดงความคิดของตนเองออกมา จากจิตรกรรมฝาผนังจะเห็นได้ว่าศิลปินได้ถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน ศิลปินจะแสดงออกให้เห็นความแตกต่างกันทั้งสิ้น การเน้นความสำคัญ เครื่องแต่งกาย ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะใช้สีสดใสดูอย่างประณีต มีการตกแต่งอาภรณ์อย่างตระการตา ถ้าเป็นบ่าวสามัญชนก็ใช้สีคล้ำลง เสื้อผ้าก็เป็นธรรมดา ตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขา ลำเนาไพร บ้านเรือน ปราสาทพระราชวัง ล้วนแต่ถูกบันทึกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น”

๒) จิตรกรรมฝาผนังเป็นช่องทางถ่ายทอดเรื่องราวของความศรัทธา

ผู้เขียนจิตรกรรมฝาผนังทำขึ้นด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนา พุทธศาสนาเป็นของสูงส่ง ดังนั้น เมื่อช่างเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจึงทำด้วยใจศรัทธา โดยไม่หวังสินจ้างรางวัลอะไรทั้งสิ้น โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่หวังผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ศิลปินจึงใช้สมาธิอย่างแรงกล้าในการสร้างจิตรกรรมฝาผนังเพื่ออุทิศเป็นบุญกุศล ภาพที่ออกมาจึงดูแน่นขนัดเรื่องราวไปทั้งอาคาร นั่นหมายความว่า ในการเขียนภาพแต่ละครั้งศิลปินต้องรวบรวมสมาธิให้แน่วแน่ เพื่อที่จะให้ได้ภาพที่มีความงดงามเป็นพิเศษสุดยอด ดังนั้น ผลงานที่สำเร็จออกมาจึง

^๓ สุพจน์ สุวรรณภักดี, “การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวาริพัฒนา บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕-๑๖.

เป็นการบรรยายบันทึกความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง นั้นแสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้อีกประการหนึ่งด้วย

๓) จิตรกรรมเป็นสื่อในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยของอดีต

การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่ง โดยธรรมชาติของศิลปะแล้วไม่ว่าศิลปินจะแสดงเรื่องราวอะไรเป็นจุดสำคัญของเรื่องก็ตาม แต่จะมีอยู่ ๒ ประการ ที่แฝงอยู่ในผลงานอันเป็นประสบการณ์เดิมที่ถูกแสดงออก ได้แก่

ก. การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ ตัวเอง ถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น ด้วยเหตุนี้เราจะพบได้ว่าจะเป็นภาพพุทธประวัติ หรือภาพ ชาดก ก็ตาม ภาพจะแสดงเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้านสามัญชนธรรมดาประกอบด้วย เช่น การทำมาหากิน การค้าขาย ซึ่งทำให้ศึกษารูปแบบของสังคมในอดีตได้

ข. การถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ในกรณีนี้เราจะทราบได้จากลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ เพราะสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัวศิลปินจะเป็นประสบการณ์เบื้องต้นที่ถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ตามพุทธประวัตินั้นเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นชาวอินเดีย โดยเชื้อชาติและวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาจากจิตรกรรมฝาผนังของไทยแล้วเห็นได้ว่า ช่างได้เขียนพุทธประวัติให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกาย รูปร่าง หน้าตา

๔) จิตรกรรมฝาผนังใช้เป็นเครื่องกล่อมเกลาคจิตใจ

ความสำคัญในประเด็นนี้ อาจจะเป็นความหมายแฝง ที่มีความสำคัญที่มีผลต่อจิตใจโดยตรง จิตรกรรมฝาผนังนั้นไม่ว่าจะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาหรือวรรณคดีชาดกก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น เราถือว่าเรื่องราวเหล่านี้มีคุณค่าเป็นคติธรรมที่เป็นข้อเตือนใจมนุษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะสมที่ควร จัดได้ว่าเป็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง แยกได้ดังนี้

ก. เรื่องราวจากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏอยู่ตามพุทธสถานโดยทั่วไป เป็นพุทธศิลปะที่สะท้อนเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบันได้อย่างมีสื่อมคล้าย ดูได้ทุกยุคทุกสมัย ทุกกาลเวลา ไม่มีอดีตไม่มีปัจจุบัน มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญ และแสดงให้เห็นว่าธรรมเป็นของคู่โลก

ข. เรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังแฝงไว้ด้วยคติธรรม อบรม เน้นแนว โดยเฉพาะเรื่องชาดกนั้น เป็นการสอนหลักใน “มหาปทานสูตร” ที่ว่าด้วยความสุขของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้นั้นอยู่ที่

การกระทำของตัวบุคคลนั่นเอง คือ ไม่ทำความชั่ว ทำความดี ซ้ำระจิดใจให้ผ่องแผ้ว โดยสรุปแล้ว ภาพชาดกจากจิตรกรรมฝาผนัง ต้องการสะท้อนเรื่อง “หลักของกรรม” เป็นสำคัญ

ค. จิตรกรรมฝาผนังหลายๆ ภาพชี้ให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งผลดีและผลเสีย คือ เรื่องกฎแห่งกรรมนั่นเอง

ง. ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นเครื่องเตือนสติมนุษย์ เช่น ภาพนรกสวรรค์จากภาพไตรภูมิ ที่นิยมเขียนไว้หลังพระประธาน เป็นเครื่องให้เห็นว่า ผู้ประพฤติชั่วย่อมมีนรกเป็นเครื่องรองรับ เท่ากับเป็นการเตือนให้คนดำรงชีพอย่างสุจริตชนนั่นเอง

๕) จิตรกรรมเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของประเทศชาติ

จิตรกรรมฝาผนังเป็นร่องรอยของอดีต เป็นหลักฐานสำคัญในการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และยังแสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นมรดกของมนุษยชาติชิ้นสำคัญที่ตกทอดมาเป็นสมบัติของชาวไทยทุกคน ทั้งยังเป็นมรดกที่มีความหมายต่อการศึกษาหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนัง ยังมีผลต่อความภาคภูมิใจอันผลทางจิตใจที่มีต่อจิตรกรรมฝาผนัง

คุณค่าความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังตามที่ได้กล่าวมานี้ อาจจะไม่ครอบคลุมไปทั้งหมด แต่คุณสมบัติของจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญนั้น อยู่ที่เป็นการจดบันทึกความรู้สึก จิตใจ ปัญญาของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์เราถือว่าเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่มีคุณค่าสูงส่งของประเทศไทย ฉะนั้น การที่จิตรกรรมฝาผนังเป็น “ทรัพยากรของชาติไทย” และอาจจะรวมถึงไปว่าเป็นทรัพยากรของมนุษยชาติชิ้นสำคัญ ที่มีคุณประโยชน์ในการใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาหาความรู้อย่างอเนกอนันต์ จึงควรที่จะได้มีการอนุรักษ์ให้อย่างจริงจัง เพื่อให้อยู่ในสภาพที่วัฒนาถาวรเป็นศักดิ์และศรีคู่กับประเทศไทยตราบนานเท่านาน^๔

๒.๒ พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยยุคหินยังไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่พบส่วนใหญ่อยู่ในยุคสำริด ซึ่งมีอายุประมาณ ๔,๕๐๐-๒,๐๐๐ ปี เป็น

^๔ พระพงศักดิ์ อภิซุชโว (รุ่งสง), “ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๒๒.

จิตรกรรมบนหิน ผนังถ้ำ เพิงผาหรือภาชนะดินเผา การเขียนภาพในยุคนี้ ใช้วิธีเขียนสีผสมกาวลงบนฝาผนังหินไม่มีร่องพื้น สำหรับลวดลายที่เขียนบนภาชนะดินเผา เป็นเทคนิคอย่างหนึ่ง ซึ่งเขียนด้วยสีดินแดงบนภาชนะดินดิบเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนำไปเผา

สมัยทวารวดี เป็นงานจิตรกรรมเริ่มแรกของสมัยประวัติศาสตร์ จิตรกรรมเป็นลายเส้นสลักบนแผ่นหิน แผ่นอิฐ แผ่นโลหะ และลวดลายปูนปั้น โดยเขียนเป็นรูปลวดลาย รูปคน และสัตว์ต่างๆ จิตรกรรมมีอิทธิพลของศิลปะแบบคุปตะของอินเดีย มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ สีที่ใช้เขียนมีสีดินแดง ดินเหลือง ดำ (เขม่า) และขาว (หินปูน) จิตรกรรมบางแห่งในสมัยทวารวดีนี้มีลักษณะน่าสนใจฐานว่าเขียนขึ้นด้วยเทคนิคการเขียนสีปูนเปียก (Real Fresco Technique)

สมัยศรีวิชัย จิตรกรรมฝาผนังในถ้ำศิลปะ จังหวัดยะลา มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ มีรูปแบบและลักษณะของจิตรกรรมแบบศรีวิชัยเขียนสีเอกรงค์ วรรณะส่วนใหญ่เป็นสีดินแดง และมีสีดินเหลือง ขาว ดำ เป็นส่วนประกอบ เทคนิคการเขียนด้วยสีฝุ่นบนพื้นผนังถ้ำที่เตรียมรองพื้นด้วยสีขาว ภาพเป็นเรื่องราวพระพุทธประวัติ ภาพพระพุทธรูปมีลักษณะคล้ายประติมากรรมชวา

๒.๒.๑ สมัยสุโขทัย

จิตรกรรมฝาผนัง ในสมัยสุโขทัย มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ จิตรกรรมเป็นเรื่องชาดกและภาพพระพุทธรูป ซึ่งมีลักษณะคล้ายแบบพระพุทธรูปอินเดียและลังกา การเขียนภาพใช้เทคนิคสีฝุ่นผสมกาว วรรณะของสีเป็นเอกรงค์และเปิดทอง สีที่ใช้มีสีแดง เหลือง ดำ ขาว^๕

๒.๒.๒ สมัยอยุธยา

จิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยา คือ ราว พุทธศตวรรษที่ ๒๐ – พ.ศ. ๒๓๑๐ จิตรกรรมไทยได้มีวิวัฒนาการอย่างกว้างขวางและชัดเจน เริ่มตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ สามารถจัดแยกเป็น ๓ ยุค ดังนี้

^๕ สนธิวรรณ อินทรลิม, จิตรกรรมไทยสกุลต่างๆ , (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

๑) ยุคที่ ๑ (พ.ศ. ๑๙๕๕ – ๒๐๓๑) จิตรกรรมฝาผนังมีรูปแบบเป็นภาพเทวดาขนาดเล็ก อาจทำตามแบบภาพในสมุดไตร ภูมิ นิยมเขียนภาพพระพุทธรูป พระสาวก ชาดกพระโพธิสัตว์ และลวดลายประดับแบบต่างๆ วรรณของสีเป็นเอกรงค์ สีที่ใช้มีสีแดง เหลือง ดำ ขาว และปิดทอง การเขียนภาพใช้เขียนด้วยสีฝุ่น ผสมกาว และมีจุดประสงค์ในการสร้างขึ้นเพื่อการกราบไหว้บูชา^๖

๒) ยุคที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ – ๒๑๗๒) จิตรกรรมยังเป็นสีเอกรงค์ นิยมเขียนตามแบบเดิม คือ เขียนภาพพระพุทธรูป พระสาวก พระโพธิสัตว์ พระอดีตพุทธชาดกและลวดลายต่างๆ พื้นหลังเป็นสีอ่อน ภาพเขียนเป็นแบบ ๒ มิติ แบบราบ เขียนสีบาง รองพื้นบาง บางแห่งไม่มีสีรองพื้น สีที่ใช้มี ๔ สีเหมือนเดิม และมีสีแดงชาดเพิ่มขึ้นอีก ๑ สี ลักษณะจิตรกรรมมีอิทธิพลศิลปอุทงและลพบุรีผสมอยู่มาก^๗

๓) ยุคที่ ๓ (พ.ศ. ๒๑๗๓ – ๒๓๑๐) งานช่างศิลปกรรมของอยุธยาได้เจริญขึ้นอย่างมาก เนื่องจากมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศ และได้รับเอาความเจริญทางด้านศิลปวิทยาการตลอดจนวัสดุและเครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้ในงานช่างไทย จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายอย่างในจิตรกรรมไทย คือ ก) จิตรกรรมเดิมเป็นสีเอกรงค์ เปลี่ยนเป็นพหุรงค์ มีสีเขียวอ่อน ดินเขียว ฟ้า และม่วง เพิ่มขึ้น ข) ภาพเป็น ๒ มิติตามเดิม แต่พื้นหลังของภาพและทิวทัศน์มีความลึกไกลเป็นทัศนียวิสัยแบบภาพเขียนจีน ภาพต้นไม้และสายน้ำมีลักษณะอ่อนไหวเลื่อนไหล ค) มีภาพชาวต่างประเทศและเรือเดินสมุทรชาติต่างๆ เป็นภาพแปลกใหม่ในจิตรกรรมไทย แต่เป็นภาพที่เขียนขึ้นจากความเป็นจริงในยุคนั้น^๘

^๖ สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัฒนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๓.

^๗ วรรณภา ฌ สงขลา, จิตรกรรมสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมวัดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐.

^๘ พระพงศ์ศักดิ์ อภิษฐโว (รุ่งสง), “ศึกษาบทบาทสื่อจิตรกรรมฝาผนังในการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

๒.๒.๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น -ตอนปลาย สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ปัจจุบัน) จิตรกรรมดำเนินตามแบบอย่างจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย วรรณของสีใช้สีสดจัดและตัดกันแรงกล้า มีองค์ประกอบของกลุ่มภาพทั้งดงาม และมีรายละเอียดที่วิจิตรประณีตเป็นพิเศษ

จิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ – ๓ ช่างเขียนได้รับความบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่นเหตุการณ์บ้านเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ สังคม ประเพณี การแต่งกาย ลักษณะบ้านเรือน วัฒนาอาราม ปราสาทพระราชวัง ธรรมชาติและหมู่สัตว์ต่าง ๆ เป็นแบบในการสร้างสรรค์ภาพเขียน ทำให้จิตรกรรมมีลักษณะพิเศษ คือ สีพื้นเป็นสีเข้ม ภาพคนและสถาปัตยกรรมเด่นออกมาเป็นกลุ่ม ๆ ที่ใช้สีจัด และนิยมใช้สีตรงข้ามตัดกันอย่างรุนแรง แต่น้ำหนักของสีที่ตัดกันนั้นประสานกันอย่างกลมกลืน และเพิ่มความละเอียดประณีตในส่วนที่เป็นลวดลายเครื่องประดับยิ่งขึ้นในยุคนี้การเขียนภาพนิยมเขียนภาพพระพุทธรูปประวัติ ชาดก และวรรณกรรมทางศาสนา โดยได้จัดระเบียบเป็นแบบอย่างยึดถือกันเป็นหลัก คือ ผนังด้านข้างช่วงบนติดฝาเพดานเขียนวิษายธร มีสินเทาคัน แล้วมีเทพชุมนุม ๑ -๕ ชั้น ตามความสูงของฝาผนังช่วงเหนือหน้าต่างขึ้นไป ระหว่างช่องหน้าต่างและประตูเป็นภาพชาดก หรือพระพุทธรูปประวัติเป็นตอน ๆ เรียงลำดับกันไป ส่วนผนังด้านหน้าเขียนภาพมารผจญ ด้านหลังเขียนไตรภูมิหรือเสด็จจากดาวดึงส์ การเขียนแบบนี้ เป็นแบบที่นิยมเขียนกันมากที่สุด^๕

จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน จิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีเริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากมีอิทธิพลศิลปกรรมแบบตะวันตกเข้ามาผสมผสานอย่างมาก ลักษณะจิตรกรรมซึ่งเป็นภาพแบนราบกลับมีทัศนียวิสัย ภาพมีความลึกไกล เป็นภาพ ๓ มิติ ลักษณะตัวภาพบุคคลสิ่งแวดล้อม และสถาปัตยกรรมก็เป็นแบบตะวันตก และมีลักษณะเหมือนจริงมากขึ้นกว่าแบบเดิมซึ่งเขียนขึ้นตามแบบอุดมคติ ภาพอาคารสถาปัตยกรรมเหมือนกับแบบที่มีปรากฏอยู่จริงในสมัยนั้น เช่น จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์มีภาพพระที่นั่งต่างๆ ใน

^๕ สน สิมารัง, จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๒), หน้า ๑๓-๑๕.

พระบรมมหาราชวังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดราชประดิษฐ์ วัดราชบพิธ และภาพวัดสุทัศน์
ปรากฏอยู่^{๙๙}

๒.๓ ความเป็นมาและรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

จิตรกรรมฝาผนังเป็นงานศิลปะที่ปรากฏอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ภาคอีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่มีปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง นอกจากจะมีการค้นพบตามผนังถ้ำและหน้าผาต่างๆ แล้วยังปรากฏตามโบสถ์แบบพื้นบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “สิม” ซึ่งนักโบราณคดีและนักวิชาการศิลปะในเขตลุ่มแม่น้ำโขงได้ศึกษาค้นคว้าอย่างมีระบบ บริเวณที่พบจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวมีหลายจังหวัด แสดงให้เห็นถึงร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมอีสาน จิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้นได้รับการยอมรับ และยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะ อีกทั้งยังมีกลวิธีการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคม และวัฒนธรรมไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง^{๑๐๐} มีรายละเอียดดังนี้

๒.๓.๑ จิตรกรรมอีสานแบบประเพณี

ลักษณะของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี เป็นศิลปะแบบอุดมคติ เช่นเดียวกับงานจิตรกรรมในแถบประเทศทางตะวันออกหลายประเทศ เช่น อินเดีย จีน ญี่ปุ่น ซึ่งเป็นภาพจิตรกรรมที่ระบายสีแบนๆ เรียบโดยใช้สีที่สดใส แล้วตัดเส้นมีลักษณะ เป็น ๒ มิติ คือ มีความกว้างกับความยาวเท่ากัน สำหรับจิตรกรรมไทย จะมีการวางภาพแบบเล่าเรื่องเป็นตอนๆ ซึ่งเป็นลักษณะที่เด่นของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี ผนังด้านหน้าพระประธานส่วนใหญ่จะเขียนเป็นเรื่องมารผจญ ผนังด้านหลังจะเขียนเรื่องการเสด็จจากดาวดึงส์หรือเรื่องไตรภูมิ เพื่อช่วยให้องค์พระประธานมี

^{๙๙} วรณิกา ณ สงขลา, การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๓ - ๖.

^{๑๐๐} ประยูร อุสุชา, “ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะไทย”, ใน ศิลปะกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๘๖.

ความเด่นเป็นสง่า เป็นที่น่าเคารพ ศรัทธา เลื่อมใสด้วยการสร้างความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ
จากเรื่องด้วยทฤษฎีว่าด้วยความสมดุลทั้งซ้ายและขวาของภาพ^{๑๒}

๒.๓.๒ รูปแบบของจิตรกรรม ศิลปกรรมเป็นสื่อ ที่แสดงออกให้รับรู้ได้ถึงชนชาติ
หรือเชื้อชาติในด้าน คติความเชื่อ อุดมคติ ความรู้ วิชาการ รสนิยม ซึ่งมี สภาพแวดล้อม สังคม
ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และอิทธิพลของศิลปะอื่น เป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดการ
เคลื่อนไหว แสดงออกได้ในลักษณะที่เป็นขนบนิยม ดังนี้

๑) รูปแบบ (หมายถึง ตัวแบบในการแสดงออก) ยึดถือเอาความงามด้านอุดมคติหรือ
เหตุผลทางนามธรรม มากกว่ารูปธรรม ดังจะเห็นได้จากตัวภาพ พระ - นาง อันเป็นลักษณะที่เป็น
ความงามในลักษณะประดิษฐ์อย่างละครหรือนาฏลักษณะ เป็นท่า หรือ แบบต้นคิดซึ่งถือว่าเป็น
ความงามอันสูงส่งแตกต่างจากความเป็นธรรมชาติสามัญอย่างตาสัมผัสรูป (Figure) การคิดประดิษฐ์
ยึดถือเอาเป็นความงามอย่างออกแบบ (Design) เป็นความงามที่เป็นอุดมคติ (Ideal) และเป็นแบบ
กำหนดนิยม

๒) เนื้อหา ส่วนใหญ่มาจากความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นความมุ่งหมายในทางศีลธรรม
ที่เป็นความรู้วิชาการ หรือ วรรณคดีจากอิทธิพลต่างประเทศมีเป็นส่วนน้อย ส่วนเนื้อหาอันเป็นคติ
ชนมักมีแทรก อยู่บ้างเป็นส่วนประกอบ รองในฝ่ายโลก เพื่อให้เกิดความขัดแย้งทางเนื้อหาฝ่าย
ธรรมะและมักพบเห็นได้ในบางเรื่องของจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องที่นิยมเขียน โดยทั่วไป ดังนี้

(๑) เรื่องทางศาสนาอันได้แก่ พุทธประวัติ , คติธรรม , คำสอน , ไตรภูมิ ฯลฯ

(๒) ประวัติพระพุทธรูป , อดีตพุทธ , ปรีชาธรรม

(๓) อิทธิพลวรรณคดี อื่นๆ เช่น รามเกียรติ์ อิเหนา

(๔) ความรู้ , วิชาการ เช่น ภาพประกอบตำราสัตว์ , ภาพความรู้ทางดาราศาสตร์ ,
โหราศาสตร์ , ภาพแผนที่ทางภูมิศาสตร์^{๑๓}

(๕) ประวัติศาสตร์ , ประวัตินุคคลสำคัญ

^{๑๒}ประเทศ บังจังกะตา, “จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าไร่ไรย์ บ้านหนองพอก ตำบลบึง อำเภอนาดูน
จังหวัดมหาสารคาม ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๔๑), หน้า ๔๑.

^{๑๓} สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๗.

(๖) คติชาวบ้าน , นิทาน^{๑๔}

๒.๓.๓ จุดกำเนิดของจิตรกรรมฝาผนังในอีสาน ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือภาคอีสาน ประกอบไปด้วยพื้นที่ ๑๕ จังหวัด คือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ขอนแก่น ชัยภูมิ เลย อุดรธานี สกลนคร หนองคาย กาฬสินธุ์ นครพนม และมุกดาหาร นอกจากนี้ยังมีเพิ่มขึ้นอีกในปี พ.ศ.๒๕๓๗ คือจังหวัดหนองบัวลำภู ซึ่งแยกมาจากอุดรธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งแยกมาจากจังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่ทั้งสิ้น ๑๓๐,๒๒๖ ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ ๓๓.๑๓ ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด โดยตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้ง ๑๔ – ๑๕ องศาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๑ – ๑๐๖ องศาตะวันออก จิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสานมีค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่ตามวัดในหมู่บ้านจะมีจิตรกรรมบนฝาหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าฝาพระเหวดซึ่งเป็นสมบัติของวัด^{๑๕}

จิตรกรรมฝาผนังอีสานเริ่มปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยฝีมือของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเขียนไว้ตามเพิงเขาหรือตามผนังของเทือกเขาต่างๆ เกือบทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุไม่น้อยกว่า ๕,๐๐๐ – ๖,๐๐๐ ปี ศิลปะบนฝาผนังที่สำคัญของภาคอีสานและใหญ่ที่สุด คือ ภาพเขียนบริเวณผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีปริมาณของเนื้อที่ ที่เขียนภาพมีความยาวมากกว่า ๒๐๐ เมตร และภาพเขียนสำคัญสมัยที่ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย คือ ภาพที่วัดลูกเขย ซึ่งมีภาพที่เขียนสืลยเส้นสีแดง เป็นรูปพระพักตร์ของเทวดาที่หลังพระประธานอันเป็นช่วงต่อระหว่างสมัยทวารวดีกับลพบุรีดังกล่าวแล้ว จิตรกรรมฝาผนังที่พบในภาคอีสานส่วนใหญ่ อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา จิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสานที่ได้รับการสำรวจและถ่ายภาพไว้มีจำนวน ๔๗ แห่ง จิตรกรรมหรือที่ชาวอีสานเรียกว่าช่างแต้ม อาจจำแนกตามลักษณะของงานได้เป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่

^{๑๔} เถลิ้มชัย โฆยิตพิพัฒน์ และคณะ, ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพุทธประทีป, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓.

^{๑๕} ชีระพงศ์ สารภัญญ์, “จิตรกรรมฝาผนังสิมวัดมัจฉิมิวิทยาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๗), หน้า ๘๕.

๑. กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ คือ ช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่นลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ๆ กลุ่มนี้ได้แก่ช่างแต้มในจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด

๒. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลช่างหลวงกรุงเทพฯ คือช่างที่เคยไปกรุงเทพฯ อาจเป็นช่างหลวงหรือได้รับการฝึกฝนจากช่างหลวงลักษณะภาพจึงเป็นลักษณะคล้ายกับภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีนิยมผสมผสานกับเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีการของชาวบ้าน กลุ่มนี้ได้แก่ ช่างแต้มผู้วาดภาพวัดหน้าพระธาตุ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา

๓. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมล้านช้าง-กรุงเทพฯ กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นช่างแถบจังหวัดลุ่มน้ำโขง มีพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นช่างใหญ่ของกลุ่มนี้ ลักษณะภาพของกลุ่มนี้บางภาพได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมหลวงกรุงเทพฯ เช่น ภาพจับเรื่องรามเกียรติ์ ที่วัดหัวเวียงรังษี อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของหลวงชาญอักษร ภาพพระพุทธประวัติในสิมวัดโพธิ์ บ้านน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ผลงานของนายลี ชนะปรานที่แสดงลักษณะวัฒนธรรมล้านช้าง เช่น รูปแต้มที่วิหารวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ฝีมือยาครูช่าง เวียงจันทน์ รูปแต้มที่วิหารวัดโพธิ์ชัยนาฬิง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ช่างแต้มกลุ่มนี้จึงเป็นช่างแต้มท้องถิ่นที่สืบทอดวัฒนธรรมเดิมของตน ขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้รับการถ่ายทอดลักษณะการเขียนภาพแบบอย่างของกรุงเทพฯ มหานคร เอาไว้ด้วย ช่างแต้มกลุ่มนี้นอกจากจะฝากฝีมือไว้ตามสิมแถบฝั่งขวาลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว บางคนยังข้ามไปวาดภาพไว้ตามผนังสิมที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงอีกด้วย^{๖๖} จากความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อกันของงานจิตรกรรมฝาผนังทั้งในด้านจุดมุ่งหมายในการสร้าง ระเบียบวิธีในการสร้างตลอดจนรูปแบบและเนื้อหาเป็นจิตรกรรมทางปัญญาของมนุษย์ที่แสดงออกถึงความรู้ ความคิด ความใฝ่ฝัน เป็นการบันทึกด้วยอารมณ์และความรู้สึกที่ประสบจากสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและที่ตนเองพึงพอใจ ถ่ายทอดออกมาสู่สังคม โดยงานจิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังของไทย มีความสัมพันธ์และได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมของอินเดีย จีน และอื่นๆ ได้มีวิวัฒนาการเริ่มต้นสมัยหินเก่า สมัยก่อนประวัติศาสตร์ของไทย คือ สมัยโคตร

^{๖๖} ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทยญี่ปุ่น, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๓๙.

บุรศรีวิชัย ทวารวดี ลพบุรี และเชียงแสน โดยได้สืบต่อกันมาในสมัยประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัย
สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ จิตรกรรมฝาผนังของไทยมีอยู่ทั่วไปทุกภาค มี
ความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อกันและมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันไปตามการสร้างสรรค์โดย
อิสระและความสามารถของจิตรกรแต่ละคน จิตรกรรมฝาผนังภาคอีสานที่พบส่วนใหญ่อยู่ในสมัย
รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา จังหวัดขอนแก่น มีวัดที่มีจิตรกรรมฝาผนัง ๔ แห่ง จิตรกรรมฝาผนัง
วัดมณีนิมิตวิทยาราม เป็นอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่นที่ได้รับการยอมรับว่ามีความสวยงามและ
ความสมบูรณ์ สมควรได้รับการศึกษาวิจัย เพื่ออนุรักษ์และส่งเสริมให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อไป

๒.๓.๔ ตำแหน่งที่เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

ส่วนมากเขียนไว้ตามผนัง ลิม หรือ อุโบสถ เช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมฝาผนังของภาคกลางและ
ภาคเหนือ หากแต่ภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานนิยมเขียนบนผนังลิม หรือผนังโบสถ์ด้านนอก
มากกว่าด้านใน ทั้งนี้ อาจจะมีสาเหตุมาจากความจำกัดด้านต่างๆ ของลิม หรือโบสถ์ของชาวอีสาน
หลายประการเป็นกรอบบังคับ คือ

๑) ความจำกัดเรื่องเนื้อที่ของผนังลิม คือ ถ้าเป็นลิมน้ำหรือโบสถ์น้ำจะสร้างง่ายๆ
คล้ายศาลากลางน้ำมีฝาบัง ไม่มีฝาบัง และมักสร้างด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การเขียนภาพ
จิตรกรรมจึงไม่เหมาะสมและไม่สะดวกในการเขียน

๒) ข้อจำกัดเรื่องวัสดุที่ใช้สร้างผนังลิมไม่คงทน คือ บางแห่งก่อผนังด้วยดินดิบ ซึ่ง
ไม่เหมาะสมแก่การเขียน ส่วนที่ก่อด้วยอิฐบางแห่งก็เป็นอิฐเปลือยไม่เหมาะแก่การเขียนเช่นกัน
ส่วนผนังลิมที่ก่อด้วยอิฐฉาบด้วยปูนขาว ถึงจะเขียนภาพจิตรกรรมได้ แต่ก็ไม่ทนทานเท่าที่ควร
ดังนั้น ช่วงส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวบ้านจึงนิยมสร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอยมากกว่าความสวยงาม

๓) ข้อจำกัดเรื่องลิมมีขนาดเล็ก จึงไม่เหมาะแก่การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง เหตุที่
ลิมมีขนาดเล็กน่าจะมาจากสาเหตุ คือ การทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ชาวบ้านจะไม่ได้เข้าไปร่วม
ด้วย การสร้างลิมจึงสร้างให้มีขนาดเล็กตามความจำเป็นของพระสงฆ์เพียง ๕-๑๐ รูป ที่ประจำอยู่
ในแต่ละวัดหรือตามข้อบังคับของพระวินัยสำหรับประกอบพิธีกรรมสำคัญ ^{๑๑} ดังนั้น ตำแหน่งของ

^{๑๑} ประเทศ ปิจจันตะดา, “จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเรไรย์ บ้านหนองพอก ตำบลบึง อำเภอนาคู
จังหวัดมหาสารคาม”, หน้า ๔๓-๔๕.

ภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน จึงนิยมเขียนไว้ภายนอกของสิมก่อผนังหรือสิมผนังทึบมากที่สุด แม้จะเป็นสิมขนาดเล็กๆ ที่มีเพียง ๓-๕ ห้องเสาก็ตามการเขียนภาพที่มีลักษณะต่างกันไป คือ เขียนที่ผนังทั้งสี่ด้านก็มี เพียง ๓ ด้าน คือ ด้านหน้าและด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน ผนังด้านหลังไม่เขียน การที่ไม่เขียนผนังด้านหลังอาจจะเป็นเพราะเกรงว่าจะไม่คงทนเพราะไม่มีชายคาคลุม

สิม มีภาพจิตรกรรมทั้งภายนอก และภายในจะพบเฉพาะวัดใหญ่ๆ ซึ่งอาจรับอิทธิพลและคตินิยมมาจากภาคอื่นก็ได้ เช่น วัดตะคุ หรือวัดหน้าพระธาตุ ตำบลตะคุ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น เรื่องตำแหน่งของภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานนี้ ส่วนมากจะพบว่าเขียนบนผนังด้านนอกของสิมเป็นส่วนใหญ่ ไม่นิยมเขียนได้บนคอสอง เพดานของศาลาการเปรียญ หรือหอไตร ชุมปรางค์ ชุมเจดีย์ เหมือนภาคอื่นๆ

๒.๔ จิตรกรรมฝาผนังกับพระพุทธศาสนา

ภาพจิตรกรรมที่บอกเล่าเรื่องความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น ทำให้ระลึกถึงข้อที่ว่าผู้เขียนภาพท่านมีจุดมุ่งหมายอะไร จึงได้เขียนภาพบอกเล่าเรื่องจิตรกรรมผนังจนรอบโบสถ์ทั้งหลัง แม้ท่านจะไม่ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายไว้ให้ทราบก็ตาม แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าท่านต้องมีจุดมุ่งหมายอย่างแน่นอน เป็นแต่เพียงท่านให้ขึ้นอยู่กับผู้ชมภาพจิตรกรรมแต่ละบุคคล ที่จะเลือกศึกษาในแง่มุมไหนของภาพ จิตรกรรมฝาผนัง เพราะตามความจริงแล้วมนุษย์จะมีความแตกต่างกันในภาวะ ทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ และความรู้ความเข้าใจ ท่านผู้เขียนภาพคงมองเห็นความแตกต่างของการตีความหมายออกไป ท่านจึงได้เขียนภาพจิตรกรรมขึ้น เพื่อสื่อ ความเข้าใจในธรรมที่หลากหลายได้มากขึ้น ทั้งนี้เพราะ “คำสอนมีหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ทางจิตใจ”^{๑๔}

ในเรื่องความแตกต่างเราสามารถศึกษาเทียบเคียงกับบาลีชาดก ซึ่งพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจำแนกประเภทของผู้ศึกษาบาลีชาดกเป็น ๓ จำพวก คือ พวกหนึ่งที่ชอบฟังนิทานก็ใส่ใจแต่นิทาน ไม่ใคร่ใส่ใจในธรรมหรือสุภาษิตที่มีอยู่ในชาดกนั้น อีกพวก

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

หนึ่งเป็นผู้แสวงหาแต่ธรรมในชาดกเหมือนร้อนหาทราย ซึ่งมีอยู่แต่เล็กน้อยไม่คุ้มกับความลำบาก พวกสุดท้ายเมื่อศึกษาแล้วกลับมีความคิดเห็นว่า ชาดกเป็นนิทานที่มีแต่แต่งขึ้นไม่มีความจริงเป็นหลักฐาน เช่น ธรรม เมื่ออ่านแล้วก็เห็นว่าเป็นแต่เรื่องเล่านิยาย เช่น การที่สัตว์ดิรัจฉานพูดได้ เหมือนมนุษย์ เป็นต้นนอกจากนี้ยังได้ทรงวินิจฉัยต่อไปอีกว่า นิทานที่มาในพระพุทธศาสนา ก็มักจะเป็นนิทานเปรียบเทียบสำหรับผู้ศึกษาธรรมเข้าใจง่าย และในชาดกคงมีธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้จริงไม่มากก็น้อย ^{๙๙} อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ของวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น โดยละเอียดแล้ว ก็พอที่จะแยกแยะความมุ่งหมายของผู้เขียนภาพได้ ๓ ประการ ดังนี้

ก. เพื่อใช้เป็นสื่อสอนธรรม ในการสอนธรรมกับสามัญชนคนทั่วไปให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งนั้น เป็นเรื่องที่กระทำได้ยาก เนื่องจากชาวบ้านส่วนมากยุ่งยากและลำบากกับการใช้ชีวิตฆราวาส เพื่อเป็นการสอนธรรมแก่ชาวบ้านในทางอ้อม ในประเด็นนี้เราสามารถศึกษาเทียบจากพุทธประวัติ ตอนที่พระองค์ทรงใช้ความเพียรนานถึง ๖ ปี จึงบรรลุธรรมวิเศษ เมื่อพระองค์ตรัสรู้ใหม่ๆ และหลังจากพระองค์เสวยวิมุตติสุขแล้ว พระองค์ทรงพิจารณาถึงธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นธรรมที่ลึกซึ้งและสุขุมคัมภีร์ภาพมาก ยากที่สัตว์ผู้ยินดีในกามคุณจะบรรลุตามได้ จึงทรงพิจารณาอีกว่าจะมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ ทรงทราบว่าบุคคลผู้มีกิเลสน้อยหรือเบาบางก็มี กิเลสหนักก็มี ธรรมได้ง่ายก็มี ธรรมได้ยากก็มี ดังนั้น พระอรธกถาจารย์จึงได้ยอมรับความลึกซึ้งและความยากของธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังความตอนหนึ่งในบทประณามคาถาว่า “พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์นั้น เป็นธรรมที่ลึกซึ้งรู้ได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่อาจรู้ได้ด้วยอารตริก ละเอียด เป็นธรรมอันบัณฑิตจะรู้ได้”^{๑๐๐}

เมื่อพระธรรมของพระพุทธเจ้ามีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้ว พระองค์จึงทรงหากลวิธีในการสอนเพื่อช่วยให้เวไนยสัตว์เข้าใจธรรมได้ง่ายขึ้น การสอนธรรมโดยการเล่านิทานเป็นสื่อกลาง

^{๙๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ด้วยนิทานชาดก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^{๑๐๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาค ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

เป็นอุปกรณ์และอุทาหรณ์ ก็นับได้ว่าเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยให้เวไนยสัตว์เข้าใจธรรมได้ง่ายขึ้น ดังที่ เจมส์ เฮสติง นักปราชญ์ทางศาสนาและปรัชญา กล่าวไว้ว่า “พระพุทธเจ้าทรงสอนทั้งพระสูตร คาถา ตำนาน และชาดก แท้จริงแล้วพระพุทธเจ้าทรงใช้นิทานของประชาชนนั่นเองสอนประชาชน และพระสาวกของพระพุทธองค์ และนักประกาศธรรมอื่นๆ ก็ได้ใช้วิธีนี้เช่นเดียวกัน”^{๒๑}

ดังนั้น จึงสอดคล้องกับการได้สัมผัสท่านพระครูวิบูลสารการ เจ้าอาวาสวัดสระบัว แก้ว รองเจ้าคณะอำเภอหนองสองห้อง ^{๒๒} เกี่ยวกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏใน จิตรกรรมฝาผนัง ของวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง จังหวัด ขอนแก่น ให้ความเห็นว่าการจิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์วัดสระบัวแก้ว คนโบราณเขียนขึ้นเพื่อใช้เป็นสื่อสอนธรรมแก่ชาวบ้านในชุมชน

ข. เพื่อความเพลิดเพลินในการศึกษาธรรม เนื่องจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีความลึกซึ้งยากต่อการทำความเข้าใจได้ง่าย ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดูเหมือนจะเป็นประโยชน์แก่ปัญญาชนเพียงไม่กี่คน ส่วนชาวบ้านสามัญชนผู้มีสติปัญญาน้อย คงจะเข้าถึงพระพุทธศาสนาและระดับพิธีกรรมเท่านั้น ในข้อนี้พระพุทธองค์ก็ทรงยอมรับถึงความแตกต่างทางระดับสติปัญญา ของผู้ที่รับฟังคำสั่งสอนของพระองค์ ดังที่ได้ทรงจำแนกบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก คือ ๑) อุกถิตัญญู ได้แก่ผู้รู้เข้าใจได้รับลับแล เมื่อท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง ๒) วิปจิตัญญู ได้แก่ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป ๓) เนยยะ ได้แก่ผู้ที่พอจะคอยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ด้วยวิธีการยกสอนอบรมต่อไป ๔) ปทปรมะ ได้แก่ผู้มีปัญหาสอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทหรือพยัญชนะหรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมายได้^{๒๓}

ด้วยเหตุที่ทรงเห็นความแตกต่างเช่นนี้ การสอนธรรมโดยใช้จิตรกรรมฝาผนังเป็นสื่อเชื่อมโยงเข้าหาธรรม แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นธรรมระดับพื้นฐานก็ตาม นับว่าเป็นเทคนิคการสอนธรรมอีกแบบหนึ่งในจำนวนหลายๆ แบบที่พระพุทธองค์ทรงใช้ เพื่อที่จะให้บุคคลผู้มีระดับสติปัญญายังไม่เพียงพอที่จะฟังธรรมชั้นสูงได้ ไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือท้อแท้ในการศึกษา

^{๒๑} James Hasting, Encyclopedia of Religion and Ethics Volume 7, (New York : Chales Scribner's Son, 1967), p.194.

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระครูวิบูลสารการ, เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว รองเจ้าคณะอำเภอหนองสองห้อง, วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๖.

^{๒๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๑๘๓.

ธรรมของพระพุทธองค์ นอกจากนี้การศึกษายังก่อให้เกิดความเพลิดเพลินและสนุกสนาน ธรรมผ่านจิตรกรรมฝาผนังอีกด้วย อีกทั้งยังได้คติ ข้อคิด หรือปรัชญาชีวิต^{๒๔}

ค. เพื่อใช้แก้ปัญหาทั่วไป ผู้เขียน จิตรกรรม เรื่อง ศึกษาความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น นอกจากมีความมุ่งหมายใช้เป็นสื่อสอนธรรม และให้ผู้ศรัทธาธรรมมีความเพลิดเพลินสนุกสนานแล้ว

โดยกล่าวสรุป จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง โบสถ์ (สิม) นอกจากแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า โดยมีภาพมหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวแทนของพระพุทธองค์แล้ว ยังใช้เป็นตัวอย่างในการสอนธรรมตามอุปนิสัยที่ต่างกันของผู้ชม หรือใช้เป็นคติเตือนใจในเรื่องต่างๆ ได้มากขึ้น โดยเฉพาะผู้ชมจักได้ยึดถือตามแนวทางในการปฏิบัติ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าจิตรกรรมที่ ปรากฏอยู่ในวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เป็นการเล่าเรื่องวิถีชีวิตของประชาชน “ความเคารพ ความถ่อมตน ความกตัญญู การพึงธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๒๕}

๒.๕ สรุปจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยกับพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาความรู้พื้นฐาน เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง ผลการศึกษาพบว่า จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาตามลำดับ จนถึงสมัยสุโขทัย-อยุธยา-รัตนโกสินทร์ทั้งตอนต้นและตอนปลายถึงปัจจุบัน โดยสาระสำคัญ มีจุดประสงค์เพื่อเป็นการสอนธรรมะแก่บุคคลโดยผ่านกระบวนการภาพหรือการเขียนตามฝาผนัง สิมหรือโบสถ์ ทั้งนี้ ช่วงที่เขียนส่วนใหญ่จะเน้นสาระธรรมมากกว่าความสวยงาม และเรื่องที่เขียนก็มีหลากหลาย เช่น พุทธประวัติ นิทาน รามเกียรติ์ เป็นต้น โดยสอดแทรกหลักพุทธธรรมต่างๆ ไว้แล้วแต่ช่วงผู้เขียนจะนำมาเขียน เช่น ความสันโดษ ความกตัญญู หลักการปกครอง แต่จะไม่นิยมอธิบายเป็นภาษาคำพูดที่ยาว จะกล่าวเพียงสั้นๆ ว่าภาพแต่ละภาพสื่อสารถึง อย่างไรก็ตาม ภาพ

^{๒๔} โสวิทย์ บำรุงศักดิ์, "คติความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๔.

^{๒๕} พ.พ.(ไทย) ๒๕/๕/๘.

จิตรกรรมฝาผนังแทบทุกที่ล้วนมีหลักพุทธธรรมหรือปริศนาธรรมแฝงอยู่ด้วยทั้งนั้น แต่จะ
 เน้นหนักในด้านใดนั้นขึ้นอยู่กับเนื้อหาของเรื่องที่ช่างหรือจิตรกรได้วาดสื่อออกมา ซึ่งภาพ
 จิตรกรรมฝาผนังบางภาพนอกจากจะสอนให้ละเว้นความชั่วทำความดีอันเป็นหลักพุทธธรรม
 พื้นฐานแล้ว ยังอาจสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้ชมเกิดความขยันหมั่นเพียรในการฝึกฝน พัฒนาอบรม
 ตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถอันจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยรวม^{๒๖}

^{๒๖} พระมหาอำพล บุคคาสาร, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญาและพุทธศิลป์จากภาพจิตรกรรม
 ฝาผนังเล่าเรื่องบาลีชาดกวัดเครือวัลย์วรวิหาร ” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓-๕๘.